

УДК 327**ББК 66.4****Іван Данилюк****УКРАЇНА ЯК ОБ'ЄКТ ВІДНОСИН ВАТИКАНУ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТОЛІТЬ)**

У статті розглядається роль України у відносинах між Ватиканом і Російською імперією в кінці XVIII – на початку XX століть. Проаналізовано становище, у якому опинилася уніатська та католицька церкви в результаті поділів Польщі (1772–1795 рр.), і проілюстрована відмінність їхнього становища в рамках однієї імперії. Автор простежує зміни ролі Української уніатської церкви й “українського питання” у відносинах Апостольського Престолу та Російської імперії.

Ключові слова: Ватикан, Росія, імперія, конкордат, уніатська церква, римо-католицька церква, православ'я.

Взаємовідносини між Росією й Ватиканом упродовж століть розвивалися напружено й непослідовно [3, с.20]. Конфліктність відносин між католицизмом і православ'ям поглиблювалася гострими політичними суперечностями між російською державою й Ватиканом, що зумовлювалося розширенням західних кордонів Московського царства за рахунок території католицького Великого князівства Литовського, а з 1596 р. – Речі Посполитої. Але вирішення геополітичних завдань не виключало можливостей ситуативних дипломатичних комбінацій для координації спільних дій у критичні періоди європейської історії, зокрема, у протистоянні Османській імперії [3, с.6].

Відносини Російської імперії й Апостольського Престолу з приводу Католицької церкви взагалі, а української-уніатської зокрема, під московською займанщиною після поділу Польщі (1772–1795 рр.) мали свої особливі труднощі [5, с.341].

Після першого (1772 р.) і другого (1793 р.) поділів Польщі в договорі, укладеному в Гродно (1793 р.), Катерина II від свого імені та своїх наступників на троні підтвердила, що “на вічні часи католикам двох обрядів будуть гарантовані їх привілеї, маєтки, церкви”, що “ніколи не буде застосована верховна царська влада для порушення прав католицького віровизнання двох обрядів” у землях, які відійшли до Росії [9, с.97]. Відразу після розподілу Польщі імператриця Катерина II двома указами від 14 січня та від 22 листопада 1773 року розпорядилася, щоб усі католики чи то в новоздобутих, а чи на давніх російських землях залежали в духовних справах тільки від одного-єдиного єпископа латинського обряду, а всі греко-католики на тій самій території мали залежати єдино й виключно від Полоцького архієпископа [5, с.342]. Апостольський Престол неприхильно поставився до такої розв'язки, знаючи, що один єпископ латинського обряду не зможе обслужити численних станиць Російської імперії, які тоді перебували в Москві, на Волзі, в Астрахані й Саратові, у Криму й у Ростові [5, с.342].

Відносини почали ускладнюватися після смерті митрополита Льва Шептицького. Митрополитом було обрано Смогожевського, який змушений був залишити Полоцьк і перенестися в межі поділеної Польської держави, аби звідти керувати Київською церковною провінцією. Катерина II поставилася негативно до цієї справи, не дозволивши Смогожевському далі управляти Полоцькою архієпархією, ані призначати на неї іншого єпископа. Тоді Папа Пій VI перший раз звернувся письмово до Катерини II в обороні прав східного українського й білоруського католицизму. Дипломатичні дії Апостольського Престолу досягли певного успіху: на вимогу Папи Пія VI відбулося заміщення Полоцької архієпархії 1783 року. Таким чином, Полоцьк було врятовано ще на якихось 60 років [5, с.343]. Проте курс на ліквідацію католицизму східного обряду й залежності від Апостольського Престолу під безпосереднім керівництвом Москви за Катерини II остаточно визначився.

Уже 1793 року Катерина II скликає до Петербурга таємну нараду політичних і церковних діячів імперії та через свого міністра Олексія Пушкіна ставить раді запитання, як можна в найкращий і найрозсудливіший спосіб перевести з'єднаних українців та білорусів на православ'я [5, с.345]. У тому ж році цариця розпорядилася заснувати "Місійне товариство", яке мало розпочати акцію "возз'єднання уніатів з Православною Церквою". Товариство очолив призначений Мінським єпископом Віктор Садковський, колишній в'язень польської тюрми. Для успішного проведення місійної діяльності серед уніатів Садковському було дозволено залучати військові загони [9, с.97]. У 1795 році вона видає кілька указів про те, щоб усі, чиї батьки лише після 1595 року прийняли Унію, поверталися до православ'я. Далі доручила докладно простежити, які церкви були споруджені чи фінансовані православними, і їх автоматично було передано православним. Урешті ж було вирішено, що для заснування парафії треба принаймні 100 хат і родин. Де такої кількості не було, там прилучали їх до найближчої парафії. А що на цьому просторі села були меншими та розкидані радше хуторами, то таким чином скасовано більшість існуючих католицьких парафіяльних осередків, а їхніх керівників усунуто [5, с.346].

Папа Пій VI 2 вересня 1795 р. звернувся до Катерини II з посланням, у якому просив зберегти свободу віросповідання для вірних Католицької церкви східного й латинського обрядів. У Петербурзі це прохання Апостольської столиці було проігноровано [9, с.97]. Катерина II незадовго до своєї смерті ліквідувала всі уніатські єпархії, за винятком Полоцької [9, с.97]. Лише смерть імператриці зупинила акцію насильницького "возз'єднання". Новий імператор, на відміну від Катерини II, ставився до Римо-католицької церкви більш прихильно [9, с.98].

Павло I, наступник Катерини II, ще 1790 року подорожував Італією, де мав нагоду зустрітися з Папою Пієм VI. Успадкувавши імперію, він просив саме цього Папу, щоб вислав свого легата на його коронацію, яка відбулася в березні 1797 року. Апостольський Престол і Папа Пій VI вважали, що це добра нагода рятувати те, що ще залишилося, і пішли назустріч бажанням Павла I. На коронацію відделеговано Варшавського нунція Лаврентія Літту, якому були надані з Риму широкі повноваження для нормалізації відносин. Перебуваючи в Петербурзі, Апостольський делегат-нунцій у травні 1797 року передав Павлу I меморіал, у якому перелічувалися задокументовані кривди й несправедливості, заподіяні греко-католикам за Катерини II. Апостольський Престол звертався з проханням до нового монарха, аби ті кривди виправити. Головні справи й вимоги були такі: 1) відновлення скасованої Київської митрополії та єпархій і повернення єпископів на їхні єпископства; 2) повернення греко-католикам усіх церков і монастирів разом з тими маєтками, які забрано; 3) свобода для католицького віровизнання відповідно до запевнень та постанов договорів 1768, 1773 та 1793 років [5, с.349–350].

Незважаючи на внутрішній опір, Павло I повернув частково до життя Українську уніатську церкву. Він відкликав багато засланих на Сибір, повернув їм їхні маєтки, віддав також багатьом церквам і монастирям забране майно, припинив так звану "місіонерську" пропаганду за перехід на православ'я та позбавив православних місіонерів військової допомоги [5, с.350]. У 1798 р. на українсько-білоруських землях було відновлено шість римо-католицьких і дві уніатські єпархії. Уніатам повернули ряд монастирів, які вже підпорядковувалися єпископам, а не василіанським ігуменам і протоігуменам як раніше. У Росії було відновлено діяльність "Товариства Ісуса" – єзуїтів. У містах західних губерній, зокрема на Правобережжі, засновувалися єзуїтські місії. У цей період багато православних та уніатів знову стали наvertатися до католицизму, але переважно латинського обряду, оскільки Римо-католицька церква за царювання Павла I отримала більші можливості [9, с.98]. Проте ставлення царської влади до Греко-католицької церкви в першій чверті XIX ст. було суперечливим: з одного боку, уніатам дозволяли відкривати

нові церкви й монастирі, а з іншого, – закривали їх при кожній зручній нагоді. Це пояснюється генеральним курсом самодержавства й панівного православ'я щодо уніатства як течії, яка стояла на заваді русифікації Православної церкви в Україні, утворенню “єдиного російського народу”. Дотримання уніатами східного православного обряду, канонічне підпорядкування Апостольській столиці стримували реалізацію національно-церковної трансформації на російський зразок церкви й народу України [9, с.98].

Були здійснені, Апостольським Престолом, відповідні заходи для відновлення Київської уніатської митрополії. А саме – через свого нунція Літта Ватикан вів переговори в Петербурзі ще 1797 року, пропонуючи навіть зміну назви на якусь більш сприйнятливу, аби лише уможливити таке поновлення. Він пропонував назву “митрополит з'єднаних” або “митрополит Віленський”. Апостольський Престол прагнув не так відновлення давнього титулу, що був радше номінальним, як повернення митрополичого сану й влади, а це було набагато важливішою справою для з'єднаної церкви [5, с.351].

На фоні невизначеності римо-католицької проблеми в імперії й особливо в Українській уніатській церкви справжньою історичною метаморфозою виглядали спроби Римської курії відновити переговорний процес щодо інституційного поєднання католицизму й православ'я. Надія, породжена в часи правління Павла I, коли намір імператора укласти таку унію видавався цілком правдоподібним, спонукала спочатку Папу Льва XIII (1823 р.), а згодом Пія IX (1848 р.) закликати православних повернутися до Католицької церкви. З одного боку, відділені церкви були визнані такими, що існують на законних канонічних засадах, з іншого, – цей заклик містив образливе для православних акцентування на схизматичному походженні їх церковної організації. Факт цілковитого незнання Римом психології християн Сходу знайшов відображення у відповіді чотирьох православних патріархів, ухваленій на Константинопольському соборі 1848 р. Для Російської православної церкви, що панувала в той час на вітчизняному конфесійному просторі, сама ідея екуменічного діалогу була неприйнятною [6, с.56].

Після вбивства Павла I, що сталося 1801 року, митрополит Ростоцький, конфікований у Петербурзі, легат Папи Пія VII Тома Ареццо 1803 року, єпископи Лісовський і Левицький клопотали перед новим царем Олександром I про відновлення Київської митрополії. Унаслідок цих заходів удалося досягнути того, що [1], 1806 року Олександр I відновив Київську митрополію, даючи їй іншу назву, а саме – “Митрополія всіх з'єднаних у Росії” [5, с.351].

У 1803 р. Святий Престол і Росія обмінялися повноважними представниками [3, с.6]. А в липні 1816 р. між Святим Престолом і Росією вперше було встановлено дипломатичні відносини й відразу після цього засновано дипломатичне представництво Російської імперії при Святому Престолі [7, с.640].

Після таємничого зникнення з політичної арени царя Олександра I Микола I, криваво приборкавши ліберальний демократичний рух, дозволив реакційним колам реалізувати далі плани Катерини II – знищення Української уніатської церкви в Росії. Дослідники історії церкви цілком справедливо відзначають, що не польське повстання 1831 року та деяка участь у ньому українських і білоруських католиків підштовхнули царя Миколу I до жорстоких репресій проти українського католицизму, а радше старі плани російського уряду [5, с.377–378]. Згідно з офіційними даними, більш як півсотні монастирів сприяли повстанню або взяли в ньому безпосередню участь. Не залишилося осторонь і біле духовенство, яке приєднувалося до руху всупереч волі Апостольської столиці й місцевого єпископату. Звернення Папи Римського до єпископів охоплених повстанням єпархій не мало успіху; воно сприймалося як російська урядова фальшивка [6, с.55]. У своєму посланні від 9 липня 1832 р. понтифік пояснив “нещасні події останніх років” підступними діями шахраїв, які, прикриваючись релігійними гаслами, виступили “проти законної влади й порушили узи покірності” [6, с.55].

Повстання прискорило секуляризаційну реформу, якій передувала серія репресивних заходів. Першим кроком стало закриття в Західному краї 191 римо-католицького монастиря з 305. Крім того, церква втратила більше 13 тис. селян-кріпаків. Костьоли закритих монастирів (тринітарських, домініканських, капуцинських, францисканських, августинських, маріанських, бернардинських, кармелітських, реформатських) органи влади передавали Православній церкві. Важливо підкреслити, що за офіційним поясненням ліквідації підлягали головним чином недоукомплектовані монастирі, у зв'язку із чим реакція Апостольської столиці на ці події була стриманою. Однак курс уряду на підриєв позицій Римо-католицької церкви остаточно визначився [6, с.55]. Одним указом 1832 року ліквідував усі українські богословські католицькі школи й семінарії, наказуючи, щоб у майбутньому все католицьке поповнення виховувалось у Петербурзі, у православній богословській академії. Іншим указом того самого року наказувалося, що діти, народжені з мішаних подружжів між православними й католиками, мають виховуватись у православ'ї. Ще іншим указом заборонялися будь-яке спілкування й участь у церковних чинностях між латинниками й з'єднаними. Урешті, окремим указом 1832 року було прилучено так звану греко-з'єднану церковну Колегію, створену 1828 року, до православного Святійшого Синоду як одну з його секцій. Таким чином, Східну католицьку церкву підкорено в усьому православному синоду, ним вона й була адміністрована за прямими вказівками православної церковної політики, що вела до повної її ліквідації [5, с.381].

У 1837 році єпископи Семашко, Лужицький і Зубко зажадали від свого парафіяльного духовенства, щоб воно підписало формальний акт згоди на те, що їхні парафії перейдуть на православ'я. Ця акція “воссоединенія” натрапила на рішучий спротив, та лише справжніми переслідуваннями й тортурами вдалося їм домогтися підписів від знесилених священиків. У 1837 році понад 160 “упорствующих” священиків було заслано до Сибіру, інші мучилися у в'язницях і різних карних православних монастирях. Декому вдалося перейти кордон до Галичини, де вони знайшли притулок і працю. Після таких приготувань восени 1838 року всі три єпископи-відступники зібралися в Полоцьку – саме тут вони виготовили “синодальний акт воссоединенія з православ'ям” [5, с.382]. У 1839 р. уніатська церква в Росії перестала існувати, її “возз'єднано” з московською православною [10, с.266].

У зверненні Папи Римського до кардиналів 1842 року висловлювався протест проти переслідувань католиків; звинувачення підкріплювалося добіркою з 90 документів. У свою чергу, гостра відповідь царського уряду зумовлювалася новими заворушеннями в західних губерніях [6, с.56].

У 1847 р. між Російською імперією та Апостольською столицею був укладений конкордат, підписаний Римським Папою й російською урядовою делегацією в Римі, який мав закріпити основи досягнутого врегулювання й надати нового поштовху розвитку католицизму в імперії. Проте він не проіснував і 20 років [6, с.56].

У середині 60-х років XIX ст. відбувся розрив дипломатичних відносин між Ватиканом і Росією через визнання останньою в 1862 р. незалежності Італійської держави та польського повстання 1863 р., яке підтримали частина католицьких єпископів і духовенство. Царський уряд ужив жорстких заходів: проводились арешти священиків, запідозрених у зв'язках з повстанцями. Зокрема, архієпископ Варшавський і виконувач його обов'язків адміністратор єпархії, єпископ греко-католиків Холмщини були відправлені в заслання; указом імператора від 8 листопада 1864 р. 114 із 197 католицьких монастирів було закрито. Важке становище Католицької церкви в Росії викликало обурення Святого Престолу. Двадцять дев'ятого жовтня 1866 р. Пій IX публічно засудив політику царського уряду й оголосив недійсними його розпорядження щодо Католицької церкви на території Російської імперії. Виступ Папи урядові кола Петербурга трактували як порушення умов конкордату, підписаного обома сторонами 1847 року. У відповідь 4

грудня 1866 р. імператор Олександр II підписав указ, згідно з яким конкордат між Апостольською столицею і Росією втратив чинність [3, с.20]. Одинадцятого травня 1875 р. Холмську єпархію було “возз'єднано” до православ'я [5, с.395]. Не допомогли ні протести Пія IX, ні єпископа М.Куземського. Для здійснення акції “воссоединенія” з православ'ям ужито всі засоби, навіть військового й поліцейського примусу, особливо в 1873–1875 роках [5, с.395].

Припинення офіційних контактів провокувало накопичення конфесійних і політичних проблем, які потребували свого розв'язання. У зв'язку із цим, наприкінці XIX ст. Росія й Ватикан проявили обопільну зацікавленість у відновленні офіційних відносин [3, с.20].

Позитивні зрушення у відновленні офіційних відносин відбулися після смерті Пія IX за понтифікату Льва XIII у 1878 р. і діяльності його держсекретаря кардинала Рамполли. Формально переговори розпочалися з обміну листами між Папою та Олександром II у лютому-березні 1878 р. Важливим чинником подолання розбіжностей була офіційна позиція Ватикану в питаннях політичної влади. У своїх перших публічних зверненнях (“Inscrutabili Dei” від 21 квітня 1878 р. та “Quod Apostolsci muneris ” від 28 грудня 1878 р.) Лев XIII засудив соціалістів і комуністів як головних ворогів суспільного порядку. Енцикліки отримали позитивний відгук у ряді європейських країн. Зокрема, у Росії, де швидкими темпами нагрівала соціальна криза. Пропозиція встановлення дружніх відносин з Ватиканом знайшла розуміння й підтримку в царя Олександра II. Використання авторитету Папи, підкріпленого догматом про непомильність у справах віри й моралі (1870 р.), здавалося цареві дієвим засобом для збереження самодержавства. Крім того, Лев XIII мав достатньо засобів впливу для подолання польського опору в межах Росії [3, с.20–21]. У лютому 1879 р. у Відні розпочалися переговори з метою укладення угоди, яка повинна була замінити конкордат 1847 р. Переговори були перенесені в Рим – упродовж переговорів було досягнуто взаєморозуміння з усіх пунктів [3, с.21].

Однак скористатися встановленням контактів Олександр II не довелося. На політичне вбивство царя 1 березня 1881 р. Папа відгукнувся енциклікою “*Diuturnm illud*”, у якій засудив царевбивство як спосіб досягнення політичного консенсусу й водночас виклав розуміння соціальних коренів цього явища [3, с.21].

Двадцятьчетвертого грудня 1882 р. була підписана угода, згідно з якою відновлювалася католицька ієрархія в Росії. Частково скасовувалися надзвичайні заходи проти католицьких священиків, які були запроваджені в Царстві Польському після повстання 1863 р. Питання про долю уніатів в імперії взагалі не розглядалося, щоб уникнути зриву переговорів [3, с.21–22].

Показово, що на коронації Олександра III (1881 р.) папський легат Вінченцо Ваннутеллі отримав чіткі інструкції ні в якому разі не порушувати питання про долю греко-католиків. Декілька років поспіль Папа, оцінюючи своє розпорядження як прояв стриманості, указував на зацікавленість у відносинах з Росією. Хоча саме унія була головною турботою Льва XIII. У 1883 р. під час зустрічі з польськими прочанами Підляшшя Папа обережно торкнувся становища уніатської церкви в Росії та просив підтримати її. Цього було достатньо, аби російська сторона припинила діалог. Зрив переговорів у 1884 р. засвідчив, наскільки болючим для Петербурга було питання унії [3, с.22].

До відновлення відносин Росію підштовхували як міжнародна ситуація, так і внутрішньополітичні обставини. Контрольована державою Православна церква втрачала свій вплив у суспільстві й не могла протиставити дієвої програми ідеології комунізму. Незважаючи на репресії, революційні настрої охопили імперію. Російські й польські революціонери об'єднували свої зусилля. На той час у Росії проживало декілька мільйонів католиків, більшість яких були поляками [3, с.22]. Російські урядовці розуміли, що в наростаючому конфлікті з Австро-Угорщиною та Німеччиною Росія повинна забезпечити собі міцний тил

у національному питанні – привернути на свій бік поляків. Гарантом лояльності польської меншини міг виступити передусім Папа [3, с.25]. Тому Олександр III здавалося логічним повернутися до пропозицій Папи й використати його вплив для заспокоєння польського революційного руху [3, с.22]. Російська дипломатія могла розраховувати на посередництво Святого Престолу в російсько-французькому зближенні [3, с.25].

У 1888 р. переговори продовжив О.Ізвольський. Уже на першій аудієнції, яку отримав російський дипломат, Лев XIII, знаючи про незадоволення імператора політичною діяльністю католицького духовенства, запевнив посла, що його незмінне правило – вимагати від ієрархів і віруючих “підкорятися законній владі” і надалі його вплив на єпископів “завжди збігатиметься з інтересами державної влади”. Торкаючись польського питання в наступних аудієнціях, Лев XIII не ініціював своєї позиції, що католики Польщі під впливом авторитету Папи повинні “підкорятися законам” і зберігати “вірність государю”. У системі міжнародних домовленостей Папа також обіцяв підтримку. Відвертіше виклав його позицію російському дипломату держсекретар кардинал Рамполла, запевнивши, що Римська курія підтримає прагнення Росії в Європі, а особливо на Балканах [3, с.23].

Метою обох сторін було встановлення дипломатичного представництва Росії у Ватикані. Але якщо Лев XIII, його секретар Рамполла відверто заявляли про свої наміри й обіцяли підтримку й сприяння у вирішенні внутрішніх і зовнішньополітичних конфліктів, то російська сторона поводитися досить обережно, зволікаючи з прийняттям рішення [3, с.26].

Вісімнадцятого червня 1894 р. відбулося призначення О.Ізвольського міністром-резидентом Російської імператорської місії при Святому Престолі [3, с.31]. Призначенню О.Ізвольського передувала енцикліка Льва XIII від 7 березня 1894 р. до польського духовенства. Підкресливши давню прихильність Польщі до Апостольської столиці, Папа звернув увагу на обов’язок католиків остерігатися виступів, які підривають владу, закликав їх зберігати вірність державі та монарху. Нагадавши, що угоди, укладені між Святим Престолом і Росією, спрямовані на опіку католиків, духовенства й усунення суворих обмежень, на які нарікало духовенство, Папа закликав католиків Російської імперії дотримуватись умов, укладених з російським урядом, і водночас уникати конфліктів з владою [3, с.31]. Чи не вперше папська енцикліка була повністю перекладена російською мовою й поширювалася в Росії [3, с.32].

З відновленням російського посольства при Папському престолі (1894 р.) політика Апостольської столиці щодо своєї митрополії в імперії стала вираженішою [8, с.58]. Наростання революційного руху зумовило певну зміну в ставленні урядових кіл до різних конфесій, у тому числі й пом’якшення тиску на РКЦ. Остання сприймалася як конкурент офіційного православ’я й один із натхненників польського національно-визвольного руху – потерпала від усяких дискримінаційних заходів, усе ж діяла легально, виконувала окремі державні функції, мала добре організовану структуру й ієрархію, а також численну паству [1, с.135–136].

Російсько-ватиканські відносини розвивалися в період революційної кризи 1905–1907 рр. Політика Ватикану щодо підтримання національних урядів залишалася незмінною. Блокуючи дії польського духовенства, у середовищі якого знаходили підтримку національні почуття поляків, Пій X через польський єпископат звернувся до духовенства й віруючих із закликом відмовитися від радикальних методів боротьби з урядом [3, с.114].

Політичним індикатором реального становища конфесій у регіонах стали революційні події 1905–1907 рр. Вони, зокрема, виявили слабкість православ’я на територіях із незначною часткою російського населення. Після проголошення 17 квітня 1905 р. Найвищого указу сенатові “Про усунення обмежень в галузі релігії та укріплення начал віротерпимости” особи, що формально вважалися православними, набули легальної можливості покинути панівну церкву без утиску своїх цивільних прав. Масштаби поси-

лення католицького впливу після оприлюднення маніфесту виявилися несподіваними як для російського уряду, так і для суспільства [1, с.138–139].

Погіршення російсько-ватиканських відносин відбувалося поступово, у зв'язку з проголошенням Маніфесту 1905 р. про віротерпимість. Практика жорсткого адміністративного контролю над католицьким духовенством порушувала норми російського законодавства, чим викликала справедливі нарікання з боку Святого Престолу [3, с.41]. Підстав для певних утисків і підозрілого ставлення властей до римо-католицького духовенства на Правобережній Україні було кілька. Основними звинуваченнями слугували сепаратистська, місіонерська та розвідувально-підбивна діяльність [1, с.141].

Не виправдалися очікування Ватикану на відкриття нунціатури в Петербурзі. Навпаки, політика Міністерства внутрішніх справ поставила під загрозу дипломатичні відносини між Російською імперією й Ватиканом. Піком протистояння стали меморандуми 1912 і 1913 рр., які підкреслили втручання уряду у внутрішні справи церкви [3, с.41].

Уніоністична програма поширення католицизму як напрям східної політики набула практичного значення на території Росії. Вона характеризувалася непослідовністю й двозначністю, унаслідок відсутності чіткої моделі православно-католицького діалогу, що значною мірою зумовлювалося внутрішньою боротьбою Католицької церкви з модернізмом. Підтримка Пієм Х громад російських католиків східного обряду була відповіддю на ініціативи знизу, але не стала офіційною позицією Ватикану [3, с.41].

Необхідно визнати, що політичний курс Лева XIII, розвинутий його наступниками Пієм X та Бенедиктом XV, посіяв зерно конструктивізму в російсько-ватиканських відносинах. І це чи не найголовніший успіх ватиканської дипломатії. Напередодні війни частина російських високопосадовців обстоювали необхідність оптимізації російсько-ватиканських відносин. Однак визнання примату Папи й підпорядкування йому Російської православної церкви вважали недопустимим як з точки зору релігійної, так і національних і політичних інтересів [2, с.452].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Ватикані спостерігалось послаблення орієнтації на франко-російський союз. Новий Папа та його держсекретар Меррі дель Валь проводили курс на зближення з Німеччиною й Австро-Угорщиною. Однак за всіх розбіжностей, які існували й з'являлися у ватикано-російських взаєминах з проблем облаштування й діяльності Католицької церкви, Апостольська столиця не поривала відносин із царським урядом до жовтня 1917 р. і була його союзником у боротьбі з будь-якими спробами змінити державний устрій [3, с.41].

Таким чином, роль України у ватикано-російських відносинах кінця XVII – початку XX ст. пройшла свого роду еволюцію від активного лобювання інтересів Католицької церкви східного обряду (уніатської) до усунення питання Католицької церкви східного обряду як каменя спотикання у відносинах Апостольської столиці та Російської імперії.

Метою політики Москви після захоплення українських земель (1772–1795 рр.) було підірвати позиції Апостольського Престолу на території України, що передбачало ліквідацію уніатської церкви. Уже в 30-х рр. XIX ст. царат приступив до послідовної ліквідації уніатської церкви на території Російської імперії.

Незважаючи на певне покращення взаємин у 40-х рр. XX ст. та укладення конкордату між Апостольським Престолом та Російською імперією в 1847 р., відносини Росії та Ватикану виявилися нетривкими. Відповіддю на польське повстання стали репресії проти католицького духовенства та розрив відносин між Росією й Ватиканом. Для уніатської церкви наслідком кризи відносин між Апостольським Престолом і Російською імперією була ліквідація Холмської єпархії в 1875 р.

Новий етап у відносинах Апостольської столиці та Російської імперії почався в кінці XIX ст. Покращилося становище католиків в імперії, уже в 1882 р. відновлювалася католицька ієрархія в Росії й частково скасовувалися надзвичайні заходи проти като-

лицьких священиків. Про долю уніатів у Російській імперії взагалі не йшлося. Українська уніатська церква тепер стала каменем спотикання у відносинах Ватикану та Росії. Тому Святий Престол, для того щоб установити відносини з Петербургом, пожертвував уніатською церквою на теренах Російської імперії.

Незважаючи на певні обмеження католиків і невиконання своїх обов'язків та обітниць Російським урядом, Ватикан і надалі прагнув нормалізувати стосунки з Російською імперією й підтримував дипломатичні відносини до жовтня 1917 року.

1. Бернадський Б. Ставлення органів державної безпеки Російської імперії до Римо-католицької церкви на правобережжі України (1905–1917 рр.) / Б. Бернадський // Ковчег. – С. 133–147.
2. Бистрицька Е. Питання єдності церков у російсько-ватиканських дипломатичних відносинах 1914–1917 рр. / Е. Бистрицька // Україна і Ватикан в контексті суспільних і міжконфесійних проблем [Текст] : серія зб. наук. праць. – Івано-Франківськ ; К., 2008. – Вип. 1. – С. 452–459.
3. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.) : монографія / Е. Бистрицька. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 416 с.
4. Гладка Г. Митрополит А. Шептицький і Патріарх Й. Сліпий – великі поборники єднання Української та Вселенської церков / Г. Гладка // Україна і Ватикан в контексті суспільних і міжконфесійних проблем [Текст] : серія зб. наук. праць. – Івано-Франківськ ; К., 2008. – Вип. 1. – С. 469–475.
5. Мудрий С. Нариси історії Церкви в Україні / С. Мудрий. – Івано-Франківськ, 1999. – 526 с.
6. Надтока Г. Церква та імперія: католицизм в українських губерніях Російської імперії наприкінці XVIII – в першій чверті XIX ст. / Г. Надтока // Людина і світ. – 2001. – № 5. – С. 55–61.
7. Отрош М. І. Активне і пасивне право посольства Святого Престолу / М. І. Отрош // Держава і право. – Вип. 44. – С. 638–645.
8. Сапеляк А. Українська Церква на II Ватиканському Соборі / А. Сапеляк. – Рим ; Буенос-Айрес, 1967. – 315 с.
9. Стоколос Н. Г. Уніатська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії / Н. Г. Стоколос // Український історичний журнал. – 2002. – № 4. – С. 94–109.
10. Федорів Ю. Історія церкви в Україні / Ю. Федорів. – Львів : Свічадо, 2001. – 362 с.

В статье рассматривается роль Украины в отношениях между Ватиканом и Российской империей в конце XVIII – начале XX веков. Проанализировано положение, в котором оказалась униатская и католическая церкви в результате раздела Польши (1772–1795 гг) и проиллюстрировано отличие их положения в рамках одной империи. Автор прослеживает изменения роли украинской униатской церкви и “украинского вопроса” в отношениях Апостольского Престола и Российской империи.

Ключевые слова: Ватикан, Россия, империя, конкордат, униатская церковь, римо-католическая церковь, православие.

This paper examines the role of Ukraine in relations between the Vatican and the Russian an empire in the late XVIII – early XX centuries. Analyzed the position which was the Catholic and the Uniate churches as a result of the partitions of Poland (1772–1795 biennium) and is illustrated the difference of their position within a empire. The author traces the changing role of Ukrainian Uniate Church and the “Ukrainian question” in relations Apostolic See and the Russian Empire.

Keywords: Vatican, Russia, empire, concordat, Uniate Church, the Roman Catholic Church, Orthodoxy.

УДК 327.2

ББК 63.3

Тарас Лаврук

ГЕОПОЛІТИЧНА “ТІНЬ БАТЬКА ГАМЛЕТА” ЯК ДЕТЕРМІНАНТА СТАНОВЛЕННЯ “УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ”

“Українське питання” як перспектива набуття державної незалежності завжди пов’язувалося із сукупністю багатьох факторів політичного, світоглядного й психологічного татунку. Відповідно до епохи, змінювалась ієрархія значущості тих чи інших аспектів, але геополітична складова не лише залишалася невід’ємною частиною цієї сукупності детермінант, а й посідала в ній визначальні позиції.

Ключові слова: “українське питання”, державна незалежність, детермінанти, ієрархія політичних пріоритетів, значущість, геополітична сфера.